

MŰHELY

SZIVÁRVÁNY A HARMATCSEPPBEN, AVAGY A SZOVÁRD-KÉRDÉS ÉS A TÖRTÉNETI NÉVTUDOMÁNY

1. BENKŐ LORÁNDnak 2009-ben az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent „A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből” című munkája (2009a) a történeti névkutatás sajátos tudománytörténeti paradoxona. Paradoxon, mivel az alcímbeli „Fejezetek” megjelölés lazán kapcsolódó tematikai egységek füzérét sejteti (s valóban, egy-egy könyvbéli fejezet akár önállóan megálló tanulmányként is felfogható, közülük egy meg is jelent ilyen formában: BENKŐ 2009b), a teljes kötet áttanulmányozása után azonban sokkal inkább tűnik úgy, hogy egy apró kövekből kirakott, részleteiben pontosan illeszkedő, tökéletes és lenyűgöző mozaikkép tárul a szemünk elé. De paradoxon amiatt is – s ez talán az előző szempontnál is lényegesebb –, hogy miközben a szerző egyetlen korai nemzetségre vonatkozó történeti és nyelvi anyag feldolgozására vállalkozik (noha a választott téma önmagában sem jelentéktelen: elég felidézni a kérdés tudománytörténeti előzményeit, vagy annak a gondolatnak a szerző általi sejtetését, hogy maga Anonymus is e nemzetségből származhatott), munkáját BENKŐ LORÁND mégis életműve összefoglalásának szánta¹. Ez természetesen nem úgy értendő, mintha ezen életmű szerteágazó kutatásait, vagy akár e kutatások eredményeit kísérelte volna meg belesűríteni egyetlen kötetbe (jóllehet olykor akár egyetlen félmondat idéz fel összefoglalásszerűen korábban részletes kifejtést kapott, számos szempont szerint körüljárt kérdéseket, pl. 2009b: 50, 68, vö. 2003: 169–71). Egy ilyen elképzelés a tervezett „trilógia” elkészültével sem lett volna kivitelezhető, de nem is ez volt a szerző szándéka. (BENKŐ LORÁND ugyanis e munkát egy tudós gondossággal eltervezett hármasság középű részének szánta, melyet Konsztantinosz bizánci császárnak „A birodalom kormányzásáról” írt munkájára, illetve Anonymusra vonatkozó kutatásainak összefoglalását tartalmazó önálló kötetek foglaltak volna keretbe.) Az életmű-összefoglalás sokkal inkább kutatás-módszertani szempontból értendő. Ahogyan egyetlen harmatcseppben megláthatjuk a szivárvány minden színét, úgy tárul e jól összefogott, mondhatni „kompakt” tematika fejezetein keresztül az olvasó elé maga a történeti névtudomány.

2. Árpád-kori nemzetségeink felé eddig jellemzően általános kutatói figyelem fordult. BENKŐ LORÁND vizsgálatai – a kutatástörténetben elsőként – egyetlen kiválasztott, korai magyar nemzetségre, a Szovárdokra irányulnak. A szerző a nemzetségre vonatkozó történeti, okleveles és nyelvi adatok alapján feltárja a nemzetség eredeti szálláshelyét, a név szerkezetét, jelentését és motivációját, kutatásának eredményeit pedig szembeesíti

---

¹ Szíves szóbeli közlése nyomán.

Konsztantinosz bizánci császár feljegyzésével, mely a magyarság feltételezett „szavarti aszfali” nevű, Perzsiába vándorolt részéről emlékezik meg. Ez az egyetlen nemzetségre vonatkozó, e tekintetben ugyanakkor teljes feldolgozást kínáló történeti névtani monográfia egyelőre tudománytörténeti unikum, s mint ilyen, már ezért kitüntetett figyelmet érdemel.

A történelemtudomány vagy a névtan szakmai mérlegére helyezni e munkát, illetve a benne feltárt tudományos eredményeket nem tisztzem, de kompetenciámat meghaladó merészség is volna. Mindezt megtették immár az eddig napvilágot látott tudós méltatások (VESZPRÉMY 2010, HOFFMANN 2010), s teszik nyilván számosan a nyomukban megjelenendők.

E sorok szerzőjét azonban ritka kiváltság érte: közel egy éven át bábáskodhatott a kötet körül. Eközben közelről szemlélhette a magyar történeti névtudomány nesztorának kutatás- és munkamódszerét, személyesen tapasztalhatta meg munkafegyelmét, elszántságát, valamint a tudomány iránti elhivatottságát, s azonosulhatott azzal a lelkesedéssel és érzelmi kötődéssel, mely BENKŐ LORÁNDot kutatásának tárgyához fűzi. Kezdő kutató számára nem létezik ennél hatékonyabb iskola! A jelen rendhagyó ismertetés a kötet születése során alkalmazott, illetőleg benne is tükröződő módszertani tapasztalatokból kíván egynehányat csokorba kötni.

3. Kívülállók gyakran a váddal illetik – elvéve talán jogosan is – a névtudományt, hogy olykor alig igyekszik túljutni a sajátlagos nyelvi anyag (azaz a nevek) gyűjtésén és rendszerezésén. A fáradtságos anyaggyűjtés (majd az adatok kiadványokba rendezése, illetve korpuszok építése) ugyanakkor – mint megannyi tudományágban – önmagában sem lebecsülendő szakmai teljesítmény, sőt, a tudományos igényű vizsgálatok elengedhetetlen feltétele, melyet lelkiismeretes tudós nemigen spórolhat meg.

BENKŐ LORÁND a teljesség igényével igyekszik feltárni a rendelkezésre álló történeti adatállományt. A geszta- és krónikairódalom tanúságtételén, a korai oklevelek adatainak összegyűjtésén túlmenően azonban minden egyes adat kritikai vizsgálatát is elvégzi (vö. 2009a: 67–74, 83–7). Ennek eredményeképpen hamar kirajzolódni látszik, hogy az egyes adatok mekkora súllyal eshetnek latba. Világosan érzékelteti ugyanakkor, hogy az adatgyűjtés önmagában – legyen bármilyen körültekintő is – nem célja a kutatásnak, hanem előfeltétele és kiindulópontja.

4. BENKŐ LORÁND gyakran hangsúlyozza, hogy bár a névtudomány alapvetően nyelvészeti stúdium, mely nyelvészeti elvek és módszerek alapos ismerete nélkül nem közelíthető meg, mindazonáltal az egyik legszélesebb érintkezési felületű társadalomtudomány, leginkább komplex tudományág. E komplexitás – tágan értelmezett interdiszciplináris jelleg – leginkább abban ragadható meg, hogy „benne az anyaggyűjtésen túlmutató, érdembeli feldolgozó, elemző tevékenységnek a színvonalas és eredményes végzéséhez [...] számos tudományágban való jártasság kívántatik meg” (BENKŐ 1997: 6).

A Szovárd-kérdés körültekintő kibontásához – mint általában a történeti jellegű lingvisztikai vizsgálatokhoz – elengedhetetlen feltétel mindenekelőtt a filológiai felkészültség, a történeti szövegek olvasásának és értelmezésének a tudománya. Az olvasó számára azonnal feltűnik, hogy e filológiai megalapozás – az első fejezet – a kötet közel felét teszi ki (ugyanakkor a későbbi fejezetekből sem hiányzik). Ezen hosszú elemzés mégis színes, olvasmányos, hiszen a szerző a feltárás mellett azonnal értelmez, indokol,

magyaráz. Vö. pl. a *Csaba ~ soba* Anonymus-féle görög népetimológiás értelmezését, melynek kapcsán – mintegy magyarázként – Péter püspök, azaz P. mester görög kapcsolatainak rövid összefoglalását kapjuk (BENKŐ 2009a: 42).

Mind a filológiai feltárás, mind a nyelvtörténeti magyarázatok során újra és újra szembesülünk a nyelvi kapcsolatok kusza szövevényével. Az eligazodáshoz számos nyelv ismeretén keresztül vezet az út. A kötetet olvasva természetesnek hat, hogy BENKŐ LORÁND a latin és a görög mellett otthonosan mozog például az örmény vagy a török nyelvi anyagban is (ez utóbbit VESZPRÉMY LÁSZLÓ is dicsérőleg említi).

A történeti földrajzi tájékozottság önmagában is újabb felfedezést eredményezett: a hagyományos elképzeléssel szemben a keleti Szovárdok birtokai elsődlegességének megállapítását (2009a: 93).

A történeti földrajzi ismereteket – saját tapasztalatokon, emlékeken is nyugvó – természetföldrajzi ismeretek bővítik. Ennek alapján különül el magabiztosan – a vonatkozó szakirodalomban olykor összemósódó – három, egymás közelében található Szovár-hegy, ennek nyomán kapunk szakszerű leírást a természetes aszfalt jellemzőiről, előfordulási helyeiről és feldolgozásáról, de távolabbi területek (pl. a Balkán, a Kaukázus) földrajzáról is – a forrásszövegek leírásával, illetve a korábbi kutatásokkal szembesített – hiteles kép tárul elénk.

Figyelemre méltó továbbá – e nélkül történeti léptékű vizsgálat egyébiránt nehezen elképzelhető – mind a geszta és a krónikák, mind a Bíborbanszületett korára vonatkozó, hivatkozott történelmi, továbbá művelődés-, diplomácia-, családtörténeti stb. ismereteknek a kötetben is feltáruló gazdagsága.

E komplex elemzés (mely lényegét tekintve mégis történeti névtani) csupán a felsorolt – s e felsorolásban a téma szempontjából csak a legfontosabbként említett – érintkező tudományterületek ismerete, a kutatásba történő bevonása (és természetesen a kapcsolódó lingvisztikai tudományterületek: nyelvtörténet, történeti nyelvjárástan stb.), illetve mindezen ismeretek adekvát és alkotó jellegű felhasználása által állhat előttünk a maga teljességében és meggyőző erejével.

5. A névtudomány komplexitása ugyanakkor – hogy ismét BENKŐ LORÁND kifejezésével éljünk – „nemcsak [...] a bejövet, hanem a kimenet vonatkozásában is fennáll” (1997: 6). Ez azt jelenti, hogy különösen azok a tudományágak, melyek szemléletükkel, módszereikkel és eredményeikkel – mintegy segédtudományként – járulnak hozzá a névtani vizsgálatokhoz, maguk is „profitálhatnak” a történeti névtudomány eredményeiből.

Ez egyfelől azt jelenti, hogy a nevek által hordozott, a történeti névtan által feltárt ismeretanyagot az érintkező tudományterületek szakemberei nem egyszerű nyersanyagként, hanem – legalábbis névtörténetileg, vagyis e diszciplína módszereinek alkalmazásával – feldolgozott, saját tudományterületük számára előkészített állapotban kapják, azaz segédtudományként támaszkodhatnak a névtani kutatások eredményeire. Másfelől a névtörténész felelőssége is, hogy – indokolt esetben – a társtudományok művelőinek figyelmét felhívja az elavult, névtörténetileg megalapozatlan, ennek ellenére továbbélő vélekedések, hipotézisek tarthatatlan voltára. (Különösen a korai magyar hely- és személynevek kidolgozatlan, esetleg hibás magyarázatai vezettek olykor téves történeti következtetések levonásához.) E két szempont egyben azt is jelenti: a történeti névtan önelvű, de nem öncélú.

BENKŐ LORÁND munkája mindkét tekintetben példaértékű. Kutatása során – az anyaggyűjtéstől a végső megformálásig – szigorúan és következetesen ragaszkodik a történeti névtan tudományos kereteihez, mind elvi, mind módszertani megfontolások tekintetében, és ezt explicit módon ki is nyilvánítja (BENKŐ 2009a: 10). Ugyanakkor mindvégig tisztában van vele (ezt az alkotómunka folyamatában nem csupán konkrét esetekre vonatkozóan, de általános érvényűen is gyakran hangsúlyozta), hogy történeti névtani kutatásának eredményei messze túlnyúlnak e diszciplína határain, nyomukban történet-tudományi megállapítások helyeződhetnek újfent mérlegre, illetve korábbi hiedelmek írónak felül (vö. BENKŐ 2009a: 13–4, 100 stb.).

6. Mind az alkotómunka folyamata, mind a megjelent kötet példásan tanúskodik arról, hogy BENKŐ LORÁND a legmesszebbmenő tudományos korrektséggel viszonyul a szakmai tekintélytisztelethez (mely természetesen a személyes tiszteletet sem zárja ki, amint erről legutóbbi gyűjteményes kötete is fényesen tanúskodik: BENKŐ 2010). A megalapozott nézetek hivatkozásának tekintetében szerzőnk mindaddig nyugtalan, míg az elődök felismerései – melyeket (bámulatos emlékezőtehetségének bizonyítékeként) egyre gyakrabban emlékeiből, mintsem céduláiból idézett fel –, nem öntettek filológiai precíz formába. A kötetben olykor több soron át sorjáznak e tételek (vö. pl. 2009a: 42, 82, 119 stb.), melyek egyike sem maradhatott ki még véletlenül sem. (A kötet olvashatóságát e lelkesen korrekt hivatkozások nem nehezítik, ám jelzik a szerző szakmai tiszteletét a tudomány eredményei és ezek felismerői iránt.) Mindazonáltal határozottan foglal állást a kellőképpen meg nem alapozott – esetleg mégis kritikátlanul továbbörökített – véleményekkel szemben, még ha adott esetben a kérdéses szakterület kiváló tekintélyének álláspontjával kénytelen is vitába szállni. (Az elutasítás azonban minden esetben szigorúan és kizárólag az adott állításra, soha nem a tudósra vonatkozik.)

7. BENKŐ LORÁND munkamódszerének talán egyik leginkább sajátos vonása, hogy a forrásoknak, a következtetéseknek és a felismert összefüggéseknek egyidejűleg sok szálát mozgatja. Érveléséből, magyarázataiból az is kitűnik, hogy egyszerre tartja emlékezetében kutatásának teljes anyagát. Hogy e teljességből fonódó sok-sok szál mégsem gabalyodik össze, s a keszekuszáságnak még árnyéka sem vetül világos, logikus okfejtésére, attól szigorú tematikai fegyelme óvja meg. A kötet egy-egy fejezetében (ahogyan az ezek egybeszerkesztéséig vezető úton is tette) szigorúan ragaszkodik az általa meghatározott szűkebb tematikához. A számos részletében szorosan összefüggő gondolatmenetek elkerülhetetlennek vélt pre- és poszttautologikus kitérői helyett pedig szükség esetén diszkrét utalások elővételezik, illetve idézik az olvasó emlékezetébe a kapcsolódó információkat.

8. Végezetül nem mehetünk el szó nélkül egy különleges adottság, a tudós empátia, a „szereplőkkel”, a témával, annak egyes részleteivel, problémáival való lélektani azonosulás képessége mellett, amely már önmagában is figyelemre méltó volna, de még inkább tiszteletet érdemel, ha a tudós kutató módszerei közé épülve további eredmények felismeréséhez is elvezethet. A lélektani azonosulás mint kutatói módszer BENKŐ LORÁND kötetében leginkább „A mester munkamódszeréről” írt fejezetben (2009a: 15–22, vö. 39–41) érhető tetten. P mester „sejtetve-feledve rejtegető” történetírói módszerének, önmagáról írt vallomásának, mondanivalója talányainak, neve rejtegetésének stb., illetve

mindezek céljának, mozgatórugóinak, motivációjának feltárása nem spontán lélektani intuíció: a kutatás itt is a forrásszövegből indul ki, és – távolabbi összefüggések (pl. az élőszó és írásmű, az író és olvasója közötti kapcsolat) felfedése után – ugyancsak a szöveghez tér vissza. Hasonlóképpen itatja át empátia a racionális érvelést a kötet záró fejezetében arra vonatkozóan, hogy a keletre induló, magyarokat kereső, Julianus barát vezette szerzetesközösség útvonalának megválasztása hogyan függhet össze a kaukázusi magyarság létezésének feltevésével (121).

9. BENKŐ LORÁND monográfiája a választott témával kapcsolatos ismeretek egybegyűjtésén, a köztük lévő összefüggések feltárásán, a belőlük fakadó következtetések megfogalmazásán túl – nem szándékolta – egyszersmind sajátos metodikai kézikönyv is, melyben hosszas elméleti fejtegetések helyett egy konkrét kutatási anyag kibontása közben tanulmányozható a történeti névtudomány kutatásmódszertana. Mint harmatcseppben a szivárvány.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1997. *Névtudományunk. (Megnyitó az V. Magyar Névtudományi Konferencián.)*
In: B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Miskolc, 1995. augusztus 28–30.* MNyTK. 209. Budapest. 5–9.
- BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről.* Budapest.
- BENKŐ LORÁND 2009a. *A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből.* Budapest.
- BENKŐ LORÁND 2009b. *Árpád „de genere Turul”.* *Magyar Nyelv* 105: 9–16.
- BENKŐ LORÁND 2010. *Magyar nyelvtudósok a XX. században. Méltatások, emlékezések.* Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *Benkő Loránd, A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből.* *Magyar Nyelv* 106: 470–8.
- VESZPRÉMY LÁSZLÓ 2010. *Benkő Loránd, A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből.* *Hadtörténelmi Közlemények* 1–2: 353–5.

SZENTGYÖRGYI RUDOLF

RUDOLF SZENTGYÖRGYI, **Rainbow in the dewdrop, or the Szovárd question and the historical onomastics**

LORÁND BENKŐ's book entitled "The Szovárd question. Chapters from the history of an Old Hungarian clan" includes the results of research into historical onomastics; furthermore, it can also be considered as a methodological manual, in which apart from the description of an actual research the reader can observe the author's scholarly working practices. This volume convinces us that historical onomastic researches should exceed the practice of collecting and categorising data, casts light upon the fact that such researches are inevitably interdisciplinary, presents the proper interpretation of professional respect, displays thematic discipline, and, finally, reveals how the learned empathy can be involved into one's research methodology.